

Joanna Porada

Wspieranie aktywności zawodowej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Mrowli. Przykłady dobrych praktyk

Wstęp

Aktywizacja zawodowa uczniów z niepełnosprawnością intelektualną jest integralnym, bardzo ważnym składnikiem rozwoju ich kompetencji i umiejętności zawodowych, jest „z jednej strony uzewnętrznieniem możliwości samodzielnego funkcjonowania dojrzewającej społecznie osobowości, a z drugiej czynnikiem umożliwiającym świadome kierowanie wewnętrznymi przemianami zorientowanymi na usamodzielnienie, współdziałanie i współodpowiedzialność”¹. Podejmując działania w zakresie przygotowania do pracy, należy organizować szereg doświadczeń poznawczych wychowanków z niepełnosprawnością intelektualną, realizowanych przez wszystkie środowiska ich życia. Artykuł ma na celu prezentację dobrej praktyki podjętej w obszarze aktywizacji zawodowej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną poprzez realizację projektu pt. *Zwiększenie zakresu przygotowania uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym do wykonywania czynności na określonym stanowisku* w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym im. K. Makuszyńskiego w Mrowli.

Aktywne uczestnictwo zawodowe uczniów z niepełnosprawnością intelektualną powinno mieć charakter rozwijający społecznie oraz stanowić koncepcję

¹ L. Ploch, *Włączanie społeczne w placówce specjalnej*, Warszawa 2011, s. 199.

integracyjną „łączyącą samoistne reformowanie indywidualnej świadomości z przeobrażeniami warunków kształtujących poszczególną osobowość społeczną”², co oznacza, że poza wychowankiem powinna to być nie tylko placówka, ale i szerokie środowisko społeczne. Aktywizacja zawodowa wychowanków z niepełnosprawnością intelektualną „nie może rodzić się na podłożu tylko aprobaty otoczenia przygotowującego, lecz musi wiązać się nierozdzielnie z wizją akceptacji, tolerancji i autentycznego zaangażowania środowiska pracy zawodowej poza placówką”³. Aktywizacja zawodowa uczniów w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Mrowli opiera się na idei respektowania praw ucznia wobec jego niepełnosprawności. Wszystkie działania wychowanków postrzegane są jako ich wkład we wspólne dobro na rzecz zdobywania wiedzy oraz świadomy udział w procesie aktywizacji zawodowej, w którym główny nacisk położony jest na zwiększanie kompetencji zawodowych. Takim działaniom sprzyja bezpośrednio uczestnictwo uczniów w praktykach zawodowych realizowanych poza placówką, ponieważ stają się wtedy autentyczną wartością dla podopiecznych⁴.

Aktywność zawodowa osób z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną

W ostatnich latach obserwuje się pozytywne zmiany w sposobie postrzegania nie tylko niepełnosprawności i osób niepełnosprawnych, ale również możliwości ich funkcjonowania w różnych sferach życia społecznego. Najnowsze orientacje w pedagogice specjalnej koncentrują się na „humanistycznie zorientowanych opcjach poszukiwania i dążenia do autonomii osób niepełnosprawnych”⁵. Nowe spojrzenie na rzeczywistość społeczno-kulturową osób z niepełnosprawnością to „zwrot ku jednostce, jej podmiotowości, potrzebom, przyzwoleniu na różnicę i różnorodność”⁶, to również m.in. przyzwolenie na wielość oraz zróżnicowanie interpretacyjne w opisie świata, równouprawnienie różnych dróg poznania, opozycja do pozytywistycznego absolutyzmu czy krytyczne spojrzenie na procesy edukacji⁷.

² *Ibidem*, s. 144.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, s. 200.

⁵ J. Rzeźnicka-Krupa, *Niepełnosprawność i świat społeczny, Szkice metodologiczne*, Kraków 2009, s. 223.

⁶ A. Krause, *Niepełnosprawność – Inny w paradygmacie humanistycznym*, „Niepełnosprawność” 2010, nr 4, s. 118.

⁷ A. Krause, *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Kraków 2010, s. 181.

W kształtującym się paradygmacie humanistycznym osoba niepełnosprawna ujmowana jest w kontekstach indywidualistycznych oraz społeczno-kulturowych. Wzrasta znaczenie autonomii człowieka oraz rzeczywiste prawo do decydowania o własnym życiu. W pedagogice specjalnej odchodzi się od instrumentalizmu metodycznego, dydaktycznego czy rehabilitacyjnego, a los osoby niepełnosprawnej traktuje się jako niepowtarzalny fenomen, niemierzający się w statystycznym i liczbowym ujęciu tabelarycznym. Wyznacza się nowe standardy koegzystencji z osobami niepełnosprawnymi i rozszerzają się obszary analizy niepełnosprawności. Niewątpliwie, jak zauważa Amadeusz Krause, „niepełnosprawność staje się zjawiskiem wielokontekstowym, wielowymiarowym i wieloaspektowym”⁸. Poszukuje się innowacyjnych rozwiązań włączających osoby niepełnosprawne w nurt życia społecznego i pozwalających im na aktywność społeczną, kulturalną i zawodową⁹.

Aktywność zawodowa jest istotnym obszarem egzystencji i jednym z najbardziej wymiernych wyznaczników samodzielnego funkcjonowania niemal każdego człowieka w dorosłym życiu¹⁰. W procesie rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną praca nabiera szczególnego znaczenia, ponieważ stanowi podstawę normalizacji ich życia¹¹, umożliwia uzyskanie odpowiedniego statusu zawodowego i społecznego; ale zaplanowanie optymalnych warunków gwarantujących zdobycie pracy przez osobę niepełnosprawną intelektualnie to w dalszym ciągu bardzo trudne zadanie. Pomimo obserwowanych, dynamicznych i pozytywnych zmian na rynku pracy aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością w dalszym ciągu odbiega od aktywności zawodowej osób sprawnych¹². Szczególnie osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym w dalszym ciągu nie mają w Polsce dużych szans na zatrudnienie. Nawet jeśli zostały dobrze przygotowane do podjęcia roli człowieka pracującego, aktywność zawodowa tej grupy nie jest duża. Wskaźniki zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Polsce odbiegają

⁸ A. Krause, *op. cit.* (*Niepełnosprawność...*), s. 120.

⁹ G. Troczyńska, M. Łapko, *W stronę środowiska lokalnego. Ośrodek opiekuńczy dla dzieci i młodzieży z upośledzeniem umysłowym*, [w:] A. Pilecki (red), *Problemy pedagogiki specjalnej w okresie przemian społecznych*, Lublin 2002, s. 68.

¹⁰ J. Kruk-Lasocka, M. Flanczewska-Wolny, D. Dziuba, J. Wolny (red.), *Projekt Zrobimy to sami... W drodze do samostanowienia osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, Katowice 2013, s. 13.

¹¹ J. Wolny, *Osoby z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną na otwartym rynku pracy (na przykładzie rozwiązań Badenii-Wirtembergii)*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, 2013, nr 9, s. 136.

¹² B. Górka, *Poradnictwo edukacyjno-zawodowe dla dzieci i młodzieży w szkołach i ośrodkach specjalnych*, Warszawa 2015, s. 12.

znacznie od wskaźników w innych krajach Unii Europejskiej, a osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną dominują w zbiorowości osób, które nigdy nie pracowały zarobkowo¹³; nadal jest to grupa szczególnie zagrożona bezrobociem i wykluczeniem społecznym.

Osoba niepełnosprawna to pełnoprawny, użyteczny i wartościowy członek społeczeństwa. Posiada takie same prawa jak inni obywatele: prawo do nauki, aktywności społecznej i kulturalnej, prawo do prowadzenia życia zgodnie z osobistymi preferencjami i potrzebami itd. Prawa osób niepełnosprawnych gwarantowane są w aktach prawa krajowego, m.in. w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹⁴, w ustawach (np. w zakresie edukacji, ochrony zdrowia, zabezpieczenia społecznego, rodziny, pracy, sportu i turystyki, kultury itd.), a także w ratyfikowanej w 2012 r. przez Polskę Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych. Równy status prawny osobom niepełnosprawnym w stosunku do pozostałych członków społeczeństwa gwarantuje również Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, ustanowiona uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej 1 sierpnia 1997 roku¹⁵. Osoby niepełnosprawne mają więc takie samo prawo do pracy jak inni obywatele, na równych zasadach: „Według zapisu Karty Praw Osób Niepełnosprawnych osoba niepełnosprawna ma prawo do podejmowania zatrudnienia na otwartym rynku pracy zgodnie z kwalifikacjami, wykształceniem i możliwościami oraz do korzystania z doradztwa zawodowego. Warunki pracy powinny być dostosowane do potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych. W Karcie jest również mowa o zabezpieczeniu społecznym, które uwzględnia ponoszone koszty wynikające z niepełnosprawności, a także o uwzględnieniu tych kosztów w corocznych zeznaniach podatkowych”¹⁶. Podstawowym aktem prawnym regulującym prawa i obowiązki pracodawcy oraz pracownika jest ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych; przepisy dotyczące zatrudnienia osób niepełnosprawnych wynikają również z Kodeksu Pracy. „Rehabilitacja zawodowa ma na celu ułatwienie osobie niepełnosprawnej uzyskanie i utrzymanie odpowiedniego zatrudnienia i awansu zawodowego przez umożliwienie jej korzystania z poradnictwa zawo-

¹³ E. Kryńska (red.), *Wyniki dotychczasowych badań dotyczących aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2013, s.17.

¹⁴ Dz. U. Poz. 483, z późn. zm.

¹⁵ „Monitor Polski” Nr 50. Poz. 474 i 475, <http://www.mazowieckie.pl/pl/dla-klienta/polityka-spoeczna/osoby-niepelnosprawne/uprawnienia-osob-niepe/34132,Karta-Praw-Osob-Niepelnosprawnych.html>

¹⁶ *Ibidem*.

dowego, szkolenia zawodowego i pośrednictwa pracy¹⁷. Jerzy Wolny zwraca jednak uwagę, że postulaty te, w szczególności wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie, są obecnie w niewielkim stopniu realizowane¹⁸, a osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym to w większości osoby niepracujące zarobkowo. Trudności związane z dostępem do rynku pracy i zdobyciem zatrudnienia wynikają z wielu ograniczeń i problemów związanych z wykonywaniem określonych aktywności i z włączaniem się w struktury społeczne¹⁹.

W ostatniej dekadzie można zaobserwować w Polsce pozytywny trend w obszarze aktywności ekonomicznej osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym. Współczynnik aktywności zawodowej tej grupy podniósł się o 5 punktów procentowych; w 2017 r. uplasował się na poziomie 28,9%. Ponadto zanotowano spadek poziomu stopy bezrobocia osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym do poziomu 9,3% i wzrost wskaźnika zatrudnienia do 26,3%. W roku 2017 liczba aktywnych zawodowo osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym wyniosła 455 tys., w tym 416 tys. to osoby pracujące, 39 tys. osoby bezrobotne. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych w dalszym ciągu jednak bardzo odbiega od aktywności zawodowej osób sprawnych, co obrazuje tabela.

	Osoby sprawne w wieku produkcyjnym	Osoby niepełnosprawne w wieku produkcyjnym
Współczynnik aktywności zawodowej	79,8%	28,9%
Wskaźnik zatrudnienia	75,9%	26,3%
Stopa bezrobocia	4,9%	9,3%

Źródło: Osoby niepełnosprawne na rynku pracy, Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych Wydział Analiz i Współpracy Międzynarodowej Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2018, s. 4-13. www.niepelnosprawni.gov.pl

¹⁷ Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (tekst jedn.: Dz.U. z 2018 r., poz. 511).

¹⁸ J. Wolny, *Obszary możliwości i ograniczeń aktywizacji zawodowej osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] J. Kruk-Lasocka, M. Flanczewska-Wolny, D. Dziuba, J. Wolny (red.), *Projekt Zrobimy to sami... W drodze do samostanowienia osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, Katowice 2013, s. 32.

¹⁹ D. Dziuba, *Aktywność i uczestnictwo osób z intelektualną niepełnosprawnością w życiu społecznym - wybrane zagadnienia*, [w:] *op. cit. (Projekt Zrobimy to sami...)*, s. 24.

Jeżeli chodzi o dokładne dane na temat aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych intelektualnie w tej grupie to niestety w Polsce takich danych brakuje. Powyższe informacje na temat osób niepełnosprawnych dostępne są na podstawie Narodowych Spisów Powszechnych, jak również – w okresie pomiędzy spisami – na podstawie badań reprezentacyjnych. Do tych ostatnich należy m.in. Europejskie Ankietowe Badanie Zdrowia (*Europe Health Interview Survey – EHIS*) oraz Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności (GUS BA-EL)²⁰. Opierając się na dostępnych informacjach, można jednak stwierdzić, że w większości osoby niepełnosprawne intelektualnie są długotrwale bierne zawodowo²¹. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy są stereotypy i uprzedzenia. Osoby niepełnosprawne intelektualnie uważa się za niezdolne do podjęcia zatrudnienia na otwartym rynku pracy²². Potencjalni pracodawcy nie posiadają wiedzy na temat możliwości i umiejętności zawodowych czy społecznych osób niepełnosprawnych intelektualnie. Dlatego istotne jest podejmowanie różnych działań: informacyjnych, promocyjnych, integracyjnych w celu zmiany i poprawy tej sytuacji.

Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Mrowli

Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy jest przeznaczona dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi. Przygotowuje młodzież do pełnienia różnych ról społecznych oraz autonomicznego dorosłego życia na miarę ich możliwości rozwojowych i edukacyjnych. Celem edukacji jest nie tylko efektywne przygotowanie uczniów do dorosłego życia, ale również praktyczne przysposobienie do podjęcia samodzielnego lub wspomaganego zatrudnienia na otwartym/chronionym rynku pracy. Uczniowie utrwalają i poszerzają zakres wiedzy zdobytej na wcześniejszych etapach edukacji, doskonalą umiejętności, posiadane kompetencje społeczne czy zdolności adaptacyjne, ale przede wszystkim nabywają nowe zdolności, umożliwiające samodzielne i niezależne

²⁰ *Osoby niepełnosprawne na rynku pracy*, Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych Wydział Analiz i Współpracy Międzynarodowej Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2018, s. 4-13. www.niepelnosprawni.gov.pl,

²¹ *Oni mogą i chcą pracować. Osoby niepełnosprawne intelektualnie pełnoprawnymi uczestnikami rynku pracy*. Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym Koło w Zgierz, s. 3. http://www.kul.pl/files/1212/gfx/Cw._3_DZWONI.pdf

²² *Ibidem*.

funkcjonowanie. Proces kształcenia jest dostosowany do potrzeb edukacyjnych i możliwości psychofizycznych uczniów. Edukacja polega na całościowej i jednoczesnej realizacji funkcji dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej szkoły, opiera się na wielospecjalistycznej, kompleksowej ocenie poziomu funkcjonowania ucznia oraz na opracowywanych przez zespół nauczycieli i terapeutów indywidualnych programach edukacyjno-terapeutycznych²³.

Szkoły specjalne przysposabiające do pracy nie dają kwalifikacji do wykonywania konkretnego zawodu; wyposażają uczniów w umiejętności ogólne – chyba można je tak nazwać – niezbędne na różnych stanowiskach pracy. Dzięki temu w przyszłości mogą zdobyć zatrudnienie jako tzw. pracownicy niewykwalifikowani i wykonywać prace pomocnicze określone przez pracodawców²⁴. Ze względu na to, że szkoły specjalne przysposabiające do pracy nie dają kwalifikacji do wykonywania konkretnego zawodu mogą być wysuwane mylne wnioski, iż absolwenci nie będą dobrze przygotowani do przyszłego życia zawodowego. „Trzymanie się pojęcia „zawód” może stać się argumentem negatywnym, uzasadniającym, że skoro ktoś nie jest w stanie w pełni go opanować, to nie jest zdolny do pracy”²⁵. Przeciwnie, wykształcenie oferowane przez te szkoły jest niewątpliwie zmianą jakościową i przynosi wymierne efekty, ponieważ dzięki temu, że uczniowie nie są ograniczani do nauki jednego, konkretnego zawodu, mają większe możliwości zatrudnienia przy wykonywaniu różnych prac pomocniczych²⁶.

Decyzję o kierunku strategii aktywizacji zawodowej należy podejmować „w wyniku długotrwałego, pedagogicznie ukierunkowanego procesu poszukiwania, konfrontowania i uzgadniania osobistych zainteresowań, uzdolnień, warunków psychofizycznych i zdrowotnych, aspiracji i dążeń podopiecznych”²⁷. Oznacza to nieograniczanie i niehamowanie ciekawości wychowanków, ich społecznej aktywności własnej, pomysłowości i inwencji w działaniach aktywizujących zaradność zawodową i kompetencyjność. Współczesny wymiar oraz

²³ Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół specjalnych przysposabiających do pracy dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi, Dz.U. Poz. 356. Załącznik nr 5, s. 293–306.

²⁴ E. Zakrzewska-Manterys, *Szkoły przysposabiające do pracy - zło konieczne czy nowoczesna forma edukacji dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym?* Internetowe czasopismo *Trendy* <http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/doccontent?id=365>, s. 31.

²⁵ K. Mrugańska, *Osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną a zatrudnienie*, [w:] Piszczek M. (red.), *Aktywizacja zawodowa uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu znacznym i umiarkowanym*, Warszawa 2003, s. 14.

²⁶ E. Zakrzewska-Manterys, *op. cit.* (*Szkoły przysposabiające do pracy...*), s. 31.

²⁷ L. Ploch, *op. cit.* (*Włączanie społeczne...*), s. 199.

znaczenie tego postępowania jest wieloaspektowe²⁸. „O aktywizacji zawodowej można mówić tylko wtedy, gdy podopieczni naprawdę są zainteresowani tym ważnym dla nich zagadnieniem, wyrażają pełną zgodę i gotowość wspólnego podjęcia trudu oraz aktywnie włączają się w jego realizację”²⁹. Taką formę aktywizacji należy postrzegać jako szeroki proces różnorodnych wpływów, istniejących w spójnie zintegrowanym środowisku uczniów³⁰.

Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym im. K. Makuszyńskiego w Mrowli bez wątpienia podnosi jakość życia swoich uczniów. Dążąc do maksymalnego rozwijania ich potencjału, ośrodek, oprócz wielu innych działań i inicjatyw, wprowadza różne projekty. Udział w projekcie pt. *Zwiększenie zakresu przygotowania uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym do wykonywania czynności na określonym stanowisku* był dla uczniów ciekawym wyzwaniem i dał im szansę na zaprezentowanie swoich możliwości, umiejętności i potencjału w różnych zakładach pracy w środowisku lokalnym. Oprócz wielu innych, wymiernych efektów, udział w projekcie przyczynił się do przełamania pewnych barier i stereotypów w środowisku lokalnym, niestety wciąż obecnych, chociażby postrzegania osób niepełnosprawnych intelektualnie jako niezdolnych do wykonywania jakichkolwiek czynności czy nawiązania kontaktu z innymi pracownikami. Uczniowie zostali postawieni przed szansą wykorzystania i sprawdzenia swoich możliwości i umiejętności w realnych warunkach, w miejscu pracy, na określonych stanowiskach. Rozwijali swoje umiejętności zawodowe, doświadczali, byli pracownikami, „członkami załogi”. Taka okazja w przypadku uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębszym nie zdarza się zbyt często.

Realizacja projektu

Projekt pt. *Zwiększenie zakresu przygotowania uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym do wykonywania czynności na określonym stanowisku* realizowany był w okresie od 01.10.2016 r. do 31.05.2018 r. przez Starostwo Powiatowe/Specialny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy im. Kornela Makuszyńskiego w Mrowli w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014–2020.

²⁸ *Ibidem*, s. 200.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

Beneficjentami projektu, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego Priorytet IX Jakość edukacji i kompetencji w regionie, Działanie nr 9.4 Poprawa jakości kształcenia zawodowego, byli uczniowie niepełnosprawni intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym oraz z niepełnosprawnościami sprzężonymi, którzy na podbudowie gimnazjum specjalnego odbywali edukację w szkole specjalnej przysposabiającej do pracy, a także nauczyciele zatrudnieni w ośrodku, pełniący funkcje opiekunów praktyk i prowadzący zajęcia warsztatowe. Celem głównym projektu było zwiększenie zakresu kompetencji 19 uczniów niepełnosprawnych intelektualnie Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego im. Kornela Makuszyńskiego w Mrowli do podejmowania aktywności w różnych środowiskach, głównie w środowisku pracy oraz zwiększenie zakresu kompetencji zawodowych 4 nauczycieli zatrudnionych w ośrodku. Projekt adresowany był również do rodziców i całej kadry placówki poprzez włączenie tych osób w realizację programu w odniesieniu do konkretnego ucznia. Wspólny plan działań realizowanych przez ucznia przy wsparciu rodziców i nauczycieli pozwolił na podniesienie poziomu przystosowania do sytuacji pracy na miarę jego możliwości.

Realizacji celu głównego służyły następujące zadania:

1. *Zajęcia warsztatowe dla uczniów z wykorzystaniem zakupionego wyposażenia pracowni szkolnych.* W ramach tego zadania uczniowie brali udział w zajęciach warsztatowych w pracowniach gospodarstwa domowego, zajęciach warsztatowych związanych z pielęgnacją i higieną włosów oraz w zajęciach warsztatowych związanych z pielęgnacją i hodowlą roślin. Za realizację zajęć odpowiedzialni byli nauczyciele zatrudnieni w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Mrowli.

2. *Doskonalenie umiejętności i kompetencji zawodowych nauczycieli.* W ramach tego zadania nauczyciele podjęli i ukończyli następujące formy doskonalenia zawodowego:

- studia podyplomowe, Gastronomia, Hotelarstwo i Turystyka – 2 nauczycieli,
- kurs kwalifikacyjny, barista – 1 nauczyciel,
- kurs kwalifikacyjny, fryzjer – 1 nauczyciel,

3. *Praktyki zawodowe u pracodawców.* Praktyki zawodowe przy wsparciu opiekunów praktyk uczniowie realizowali w następujących zakładach pracy:

- Przedsiębiorstwo Wielobranżowe Gremex (piekarnia) – Grzegorz Bednarz, Trzciana 268,
- Zielona Dolina. Szkółka Roślin Ozdobnych w Rzeszowie – Zbigniew Jaworski, ul. Warszawska 101,

- Salon Fryzjersko-Kosmetyczny – Aneta Wilk, Rudna Wielka 32,
- Zakład Produkcyjno-Handlowy (produkcja sałatek i przetwórstwo warzyw) Tadeusz Kozubal, 36–054 Mrowia 162,
- Rehabilitacja Medyczna Health Centre S.C. NZOZ, 36–071 Trzciana 268.

Uczniowie poprzez badanie ankietowe sami dokonali wyboru, w jakiej formie proponowanych aktywności chcą wziąć udział. Ankietę dostosowaną do umiejętności uczniów opracowali nauczyciele przed przystąpieniem do realizacji projektu. Uczniowie określili w niej swoje preferencje, tzn. jakie prace chcieliby wykonywać i w jakich warsztatach mieliby ochotę uczestniczyć. Mogli zdecydować zgodnie z zasadą wolności osoby – oprócz wolności formalnej ważna jest wolność podstawowa, czyli prawo do samorealizacji. Oczywiście samodzielność wyboru preferowanej aktywności czy rodzaju zajęć przez danego ucznia nie zawsze oznaczała pełną samodzielność podczas wykonywania różnych prac czy zadań. Najważniejsza była motywacja do podjęcia próby, w razie niepowodzenia uczniowie mieli możliwość współuczestnictwa i obserwacji danej czynności, ale to oni decydowali o zakresie proponowanej i udzielanej im pomocy.

Główne rezultaty projektu

Dostęp do rynku pracy niestety w dalszym ciągu jest jednym z największych wyzwań dla osób niepełnosprawnych, na co zwraca uwagę Komisja Europejska w opublikowanym raporcie na lata 2010–2020, dotyczącym postępów w realizacji działań na rzecz poprawy sytuacji osób niepełnosprawnych³¹. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą pracować na otwartym rynku pracy, ale tylko poprzez właściwe dopasowanie umiejętności do wykonywanych zadań mogą mieć szansę na stałe zatrudnienie³². Podczas realizacji projektu uczniowie wykazali, że są w stanie wykonać wiele zadań, które początkowo ze względu na różne ograniczenia wydawały się dla nich za trudne. Dlatego należy wdrażać wszelkie działania, które przyczynią się do zmiany stereotypów dotyczących funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębszym.

Pracownie szkolne zostały wyposażone do realizacji zajęć warsztatowych. Zakupiono m.in. ekspres do kawy, serwis porcelanowy, sztućce, naczynia, płytę

³¹ I. Rutkowska, *Wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Europie skandalicznie niski*, <http://www.watchdogpfron.pl/komisja-europejska-wskaznik-zatrudnienia-osob-niepełnosprawnych-w-europie-wciaz-zbyt-niski/>

³² *Oni mogą i chcą pracować. Osoby niepełnosprawne intelektualnie pełnoprawnymi uczestnikami rynku pracy*. Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym Koło w Zgierz, s. 2. http://www.kul.pl/files/1212/gfx/Cw_3_DZWONI.pdf

indukcyjną, profesjonalną myjnię fryzjerską czy narzędzia ogrodnicze. Wypożyczenie pracowni dało możliwość poznania i przybliżenia środowiska pracy oraz nabywania praktycznych umiejętności związanych z pracą także kolejnym rocznikom uczniów. Nauczyciele pracujący w SOSW w Mrowli uzyskali nowe kwalifikacje i kompetencje, co przyczyniło się do podniesienia jakości usług edukacyjnych. 17 uczniów ukończyło praktyki zawodowe i zajęcia warsztatowe. Uczniowie poszerzyli wiedzę na temat aktywności zawodowej oraz życiowej. Wzrosły ich kompetencje zawodowe i społeczne potrzebne w pracy i w życiu. Uczyli się praktycznych czynności, kształcili nawyki zachowań w konkretnych sytuacjach zadaniowych, m.in. wywiązywania się ze swoich obowiązków i odpowiedzialności za powierzone zadania. Współpraca z pracodawcami przyczyniła się do pokonania barier i przełamania stereotypów dotyczących możliwości i umiejętności osób z niepełnosprawnością intelektualną w środowisku lokalnym.

W odniesieniu do przyszłościowych perspektyw realizacja projektu pt. *Zwiększenie zakresu przygotowania uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym do wykonywania czynności na określonym stanowisku* w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym im. K. Makuszyńskiego w Mrowli pozwoliła nie tylko na efektywniejsze przygotowanie uczniów do podjęcia obowiązków zawodowych i zwiększenie ich szans na zatrudnienie po ukończeniu edukacji. Działania zrealizowane w ramach projektu stanowią przede wszystkim kompletną i wartościową podbudowę do udziału uczniów w procesie zatrudnienia wspomaganego, wdrażanego w Polsce od kilkunastu lat.

Zatrudnienie wspomagane jest metodą aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Jest najbardziej efektywną formą usług, wspiera bowiem nie tylko osoby niepełnosprawne, ale i zatrudniających te osoby pracodawców. Zatrudnienie wspomagane w wielu państwach uzyskało priorytetowe miejsce na rynkach pracy. Usługi te np. w Austrii czy Norwegii są szeroko dostępne³³. Celem tej metody jest uzyskanie, a także utrzymanie zatrudnienia na otwartym rynku pracy przy wsparciu specjalisty – trenera pracy³⁴. Ma charakter kompleksowy, ponieważ obejmuje jednocześnie osobę niepełnosprawną poszukującą

³³ *Kompendium dobrych praktyk zatrudnienia wspomaganego dla osób niepełnosprawnych w Unii Europejskiej i na obszarze Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu/Europejskiego Obszaru Gospodarczego COW i we współpracy z WRI i EUSE.*, Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych, 2013, s.50.

³⁴ *Zatrudnienie wspomagane w pytaniach i odpowiedziach. Praktyczny przewodnik dla pracodawców.*, <http://www.wmson.eu/media/wydawnictwa/Broszura%20ZW%202016.pdf>, s.6.

pracy oraz pracodawców. Zatrudnienie wspomagane korzysta z wszelkich, dostępnych form wsparcia w środowisku lokalnym. Jest usługą zindywidualizowaną, czyli dostosowaną do poziomu możliwości osoby niepełnosprawnej i skoncentrowaną na jej mocnych stronach i predyspozycjach zawodowych³⁵. Główną zasadą, jaką kieruje się zatrudnienie wspomagane, jest zasada *empowermentu*, czyli pełnym zaangażowaniem osoby niepełnosprawnej w proces aktywizacji zawodowej. *Empowerment* to tworzenie warunków, w których osoba niepełnosprawna podejmuje samodzielnie decyzje dotyczące zatrudnienia i ponosi za nie odpowiedzialność.

„Zatrudnienie wspomagane ma charakter wieloetapowy. Cały proces zamyka się w triadzie UMIEŚĆ [w środowisku pracy] – TRENUJ [na stanowisku pracy] – UTRZYMAJ [zatrudnienie]³⁶”. Żadna inna metoda nie oferuje tak zrównoważonego podejścia do realizowania potrzeb zarówno przyszłego pracownika jak i pracodawcy; upatruje się w niej dużą szansę w rozwijaniu aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Sześcioro uczniów biorących udział w projekcie pt. *Zwiększenie zakresu przygotowania uczniów niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu umiarkowanym i znacznym do wykonywania czynności na określonym stanowisku* ukończyło już edukację w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Mrowli. Dwoje z nich, kobieta i mężczyzna, podjęło pracę w ramach zatrudnienia wspomaganego. Rodzice tych uczniów podkreślali, że to m.in. poprzez udział w projekcie możliwe stało się podjęcie i utrzymanie zatrudnienia. Uczniowie wyposażeni w konkretne umiejętności i doświadczenia nabyte w różnych miejscach pracy byli w stanie sprostać oczekiwaniom pracodawcy i nie mieli większych problemów w procesie adaptacji do nowych warunków.

W opinii nauczycieli, terapeutów i rodziców realizacja projektu była niewątpliwie innowacyjnym i konstruktywnym doświadczeniem wzbogacającym proces kształcenia uczniów w ośrodku. Działania podjęte w celu aktywizacji zawodowej i społecznej uczniów w ramach projektu z powodzeniem mogą stanowić etap wstępny w przygotowaniach do podjęcia zatrudnienia wspomaganego; mogą być inspiracją do doskonalenia systemu kształcenia osób z niepełnosprawnością intelektualną czy też organizowania poradnictwa edukacyjno-zawodowego ułatwiającego podejmowanie zatrudnienia absolwentom szkół specjalnych, aby po ukończeniu edukacji nie byli zmuszeni do pozostania w domach bez większych perspektyw w sferze aktywności zawodowej.

³⁵ *Ibidem*, s. 7.

³⁶ *Ibidem*, s. 8.

Szkoły specjalne przysposabiające do pracy udzielają swoim podopiecznym profesjonalnego wsparcia. Przygotowują uczniów do podjęcia zatrudnienia, wyposażając ich w potrzebne umiejętności i sprawności niezbędne do podjęcia roli osoby pracującej. Poprzez udział w różnego rodzaju projektach czy programach przygotowanie to może być bardziej efektywne, ale w obszarze edukacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębszym niezbędne wydaje się wypracowanie pewnych zmian. Być może, gdyby uczniowie mieli możliwość realizowania praktyk zawodowych poza placówką, chociażby w lokalnych zakładach pracy, ich wejście na rynek pracy po ukończeniu edukacji stałoby się bardziej realne i nie przynosiło głównie negatywnych doświadczeń. Przygotowanie do podjęcia pracy w szkołach specjalnych odbywa się jednak w dalszym ciągu głównie na bazie pracowni i warsztatów znajdujących się w placówkach. Uczniowie mają ograniczone możliwości skonfrontowania zdobytych umiejętności w realnych warunkach. Brakuje praktyk w zakładach pracy chronionej, na otwartym rynku pracy, czy chociażby wizyt studyjnych³⁷. Podkreślenia wymaga tutaj jeszcze fakt, że „zasadniczy problem z osiągnięciem samodzielności w życiu nie leży po stronie osób niepełnosprawnych, ale systemu rehabilitacji i zatrudnienia oraz preferencji społeczno-politycznych w tym zakresie³⁸”.

Zakończenie

Zmiany na rynku pracy są dynamiczne, pojawiają się nowe zawody, nowe metody i możliwości organizacji stanowisk pracy, co pozwala na razie być może na zbyt optymistyczne stwierdzenie, że nawet osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną prognostycznie będą miały coraz większe szanse i możliwości na podjęcie pracy³⁹. Uczniowie Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Mrowli biorący udział w projekcie udowodnili niejednokrotnie, że są w stanie pracować, pokonując wiele barier podczas wykonywania różnych czynności na stanowiskach pracy. Należy tylko zadbać o odpowiednie wsparcie, tworzyć warunki, by mogły praktycznie weryfikować to, czego się uczą. Rozbudzać ich ciekawość poznawczą, motywować do pracy i wysiłku, podnosić wiarę we własne możliwości i umiejętności. Dawać przestrzeń do eksperymentowania i doświadczenia.

³⁷ B. Górka, *op. cit.* (*Poradnictwo edukacyjno-zawodowe...*), s. 32.

³⁸ R. Szarfenberg (red.), *Krajowy raport badawczy. Pomoc i integracja społeczna wobec wybranych grup - diagnoza standaryzacji usług i modeli instytucji*, [w:] *Ibidem*, s. 23.

³⁹ B. Górka, *op. cit.* (*Poradnictwo edukacyjno-zawodowe...*), s. 44.

System kształcenia osób z niepełnosprawnością intelektualną niestety nie jest doskonały: „Szkoły i ośrodki specjalne należy otworzyć na współpracę ze środowiskiem, celem zwiększenia ilości efektywnych partnerstw międzysektorowych na rzecz aktywizacji dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi”⁴⁰, ale poprzez udział w różnego rodzaju projektach czy programach, jak chociażby ten zrealizowany w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Mrowli, można kreować sytuacje, które będą wspomagały proces aktywizacji zawodowej i społecznej uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. Czas edukacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w placówce specjalnej to kapitał. W ramach tego kapitału można wstępnie budować z nimi tożsamość zawodową⁴¹. Dlatego niezwykle ważne jest podejmowanie różnorodnych działań, których efektem będzie coraz liczniejsza grupa osób niepełnosprawnych aktywnych zawodowo, spełniających się w roli osoby pracującej.

Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy jest bardzo ważnym ogniwem współtworzącym system rehabilitacji zawodowej uczniów. Dlatego też powinna umożliwić i dać podopiecznym wiele różnych okazji i możliwości do zapoznawania się z propozycjami zawodów poprzez stosowanie różnorodnych, specjalnie dobranych metod, form i środków aktywizowania⁴². W placówce specjalnej uczniowie podlegają procesom wspomaganiania, kompensacji, a także przyuczenia i wychowania do pracy, ale decydujące znaczenie ma proces włączania uczniów do aktywizacji zawodowej w środowisku, ponieważ ostatecznie przesądza o przydatności wychowanków i ich aktywizacji społecznej na rynku pracy.

Joanna Porada jest doktorantką Wydziału Pedagogicznego Dolnośląskiej Szkoły Wyższej we Wrocławiu, oligofrenopedagogiem, surdopedagogiem, nauczycielem-terapeutą w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Mrowli, wykładowcą w Podkarpackim Centrum Usług Dydaktycznych.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 32.

⁴¹ *Ibidem*, s. 17.

⁴² L. Ploch, *op. cit.* (*Włączanie społeczne...*), s. 143.